

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

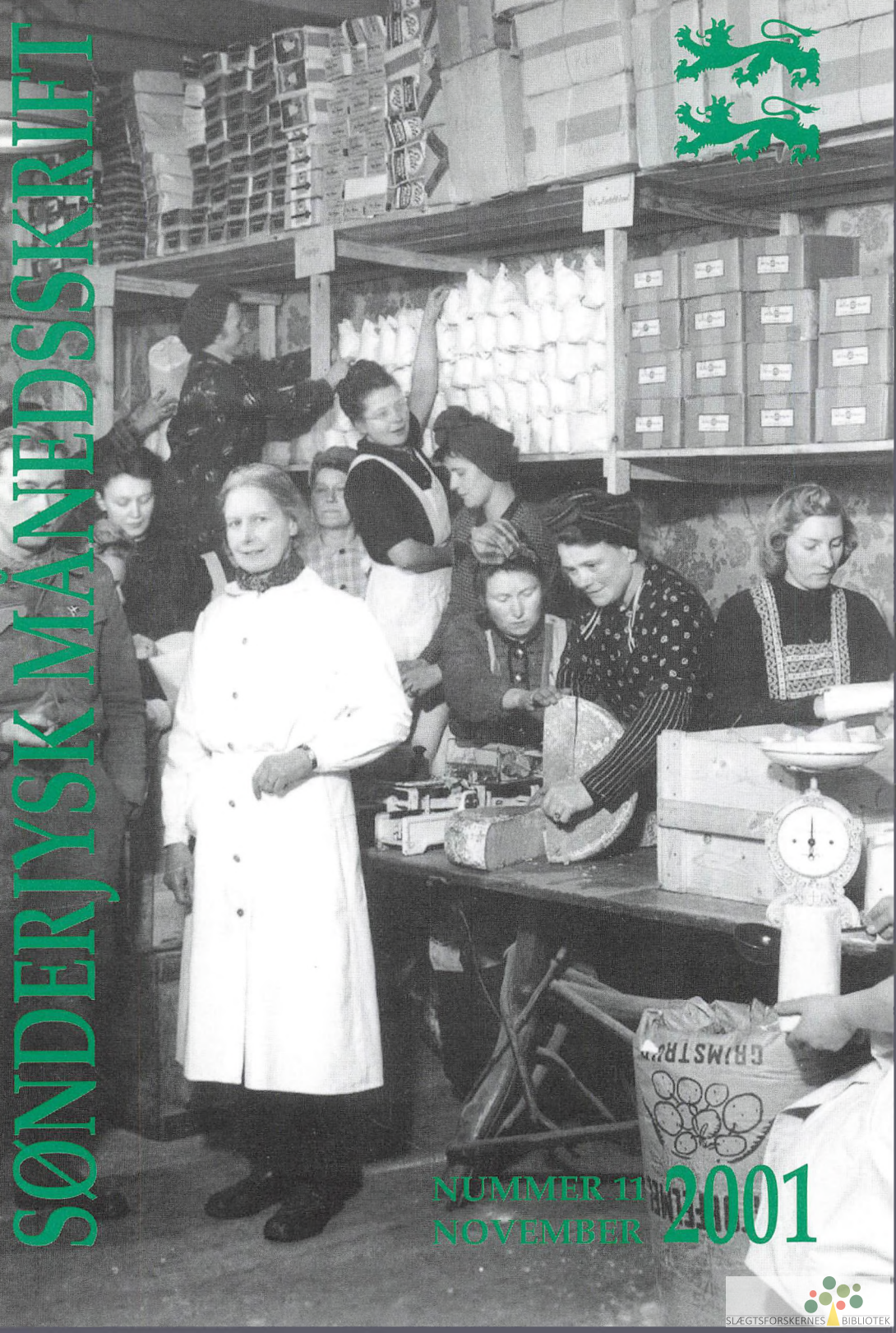
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 11
NOVEMBER

2001

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Ung mand med kartofler - 2..... 279

Fhv. studielektor Verner Bruhn fortsætter her sine erindringer om tiden som letmatros på m/s Ella med kartofler til Sydslesvig lige efter Anden Verdenskrig. Første del blev bragt i sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift.

Befolkningsforhold i Sønderborg amt 1900-1940..... 285

Hvilke konsekvenser fik Første Verdenskrig for befolkningsforholdene i Sønderborg amt? Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, har undersøgt befolkningsudviklingen og ser et afgørende brud i udviklingen mellem by og land i sidste halvdel af 1930'erne.

»Hedemøllen« – et billedtæppe fra Skærbæk Væveskole på Skærbæk Museum..... 294

I efteråret 2001 erhvervede Skærbæk Museum et tæppe designet af den tyske kunstner Alfred Mohrbutter og fremstillet på Skærbæk Væveskole. Museumsinspektør H. E. Sørensen fortæller historien bag tæppet.

Set og sket i Grænselandet..... 296

Historiecenter Dybbøl Banke giver stadig anledning til avisoverskrifter. I grænselandskronikken for juli-kvar-tal har journalist Eskild Bram bl.a. set på det foreløbigt sidste afsnit om Dybbølcenteret og de danske organisationer i Sydslesvig.

Det sker – på de sønderjyske museer..... 304

Bagsiden om forsiden..... 308

Flensborg kom relativt uskadt gennem Anden Verdenskrig, men byen var præget af sult, nød og en stor flygtningestrøm. René Rasmussen, Studiefælleskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, tegner et billede af situationen umiddelbart efter krigen.

Forsidebillede:

Billede fra en af Sydslesvig-hjælpens fødevareruddelinger i Flensborg i 1945. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Ung mand med kartofler - 2

Af VERNER BRUHN

Fhv. studielektor Verner Bruhn fortsætter her sine erindringer om tiden som letmatros på m/s Ella med kartofler til Sydslesvig lige efter Anden Verdenskrig. Første del blev bragt i sidste nummer af Sønderjysk Månedsskrift.

De grimme piger

Sortbørsfolkene tilstedeværelse var nok et problem, men måske var pigerne på kajen et større. I hvert fald for mig, der var opvokset i en tid, hvor sex var et tabuemne, længe før seksualundervisning var fag i skolen, og endnu længere før pornoblade blev almindelige udstillingsgenstande i enhver kiosk og supermarked, og kondomer blev udleveret gratis til elever før skolefester. Hvad, vi dengang vidste om sex, var samlet op i vage

antydninger hos en ældre kammerat eller under megen rødmen slået op i et leksikon under ordet forplantning. Jeg ved ikke, om jeg var mere uerfaren end andre på min alder. Jeg havde ved et skolebal engang givet en pige fra klassen et tørt kys i garderoben, og det havde hensat os begge i dyb forlegenhed. Min erfaring med piger var lig nul.

Vi havde vel været i Flensborg et par gange, da jeg en aften gik en lille tur på kajen. Jeg mødte eller rettere blev antastet af en kvinde, som i rivende tempo fortalte om, hvor dansk hun var, at hun havde en lille datter, som lå syg hjemme, at hun ingen mad havde osv. Mens jeg skyndte mig bort, fortsatte hun ihærdigt med sine forklaringer, og jeg nærmest flygtede ned

Billede af havnen i Flensborg i sidste halvdel af 1940'erne. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Kø foran Sydslesvighjælpens fødevareruddeling i Flensborg efter krigen. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

i mit lukaf. Pludselig blev lugen skubbet op, og hun kravlede ned til mig og fortsatte nu med ømme ord sin appel om mad. Inden jeg fik taget mig sammen til noget som helst, havde hun smidt det meste af tøjet og var i færd med at kæle for mig. Jeg blev nærmest grebet af panik. Hvordan puffer man en halvnøgen kvinde op ad en lodret lejder, når man selv er ganske forstumlet og bogstaveligt talt står med bukserne om hælene? Jeg nærmest kastede et par af mine pakker havregryn i favnen på hende og var grædefærdig af taknemmelighed, da hun samlede sammen på sin kjole og forsvandt. Jeg var dybt chokeret over dette mit første møde med en af de luddere, som jeg i tiden efter hyppigt mødte - og flygtede fra. Og samtidig havde jeg dårlig samvittighed. Hvad nu hvis hun virkelig havde en syg datter derhjemme og ingen mad, mens jeg sad der med gryn

og kiks i mit skab? Jeg havde en urolig nat på grund af alle disse tanker, men ikke mindre fordi jeg var bange for, at hun skulle dukke op igen. Næste morgen sagde min skipper meget bøst til mig: »Du har vel ikke piger om bord om natten.« Det bragte unægteligt mit i forvejen forfjamskede sind endnu mere ud af balance. Jeg fandt det umuligt at forklare ham noget som helst, men mente dog, jeg med god samvittighed kunne svare nej.

Hun var den første, der angreb min uskyld for en pakke gryn, men ikke den sidste. De kom hver aften, promenerede forbi - ikke diskrete, men med indbydende ord og fagter. Hvis jeg havde villet og turdet, kunne jeg have tilbragt aften efter aften med dem efter tur. De blev efterhånden lidt færre, de har sikkert haft et internt efterretningsvæsen, så de vidste, hvor der var bid, og hvor det var nytteløst at komme. Men jeg mødte dem alli-

gevel, så snart jeg forlod skibet, også selv om jeg ikke gik gennem Oluf Samsons Gang.

I familiens skød

Ved Genforeningen i 1920 boede min mors familie nord for den nye grænse og kom således tilbage til Danmark. Min fars familie blev derimod delt, og nogle måtte blive syd for grænsen, bl.a. en tante og onkel i Flensborg. Kort efter Befrielsen havde mine forældre fået et hjerteskrærende brev fra min tante, der bad så mindeligt om hjælp. Vi havde ikke haft megen kontakt med dem under krigen, og brevet gav anledning til en større familiediskussion. Min ældste farbror, Jens, var en mand med meget forenklede meninger, som han altid fremførte med høj røst. Han havde som purung været med i Første Verdenskrig, ligget i skyttegrav i Frankrig og været i allieret fangelejr. Han hadede alt tysk og anså alle tyskere for forbrydere - det gjaldt i parentes bemærket også bolsjevikker. Han mente, at min tante ikke havde været »helt dansk« under krigen, underforstået lidt smånazistisk. Det var vist ved det familiebesøg, jeg huskede fra før krigen, at hun efter hans mening havde været lidt for begejstret for Hitler. Og så havde de sat deres eneste barn, en datter, i tysk skole, og nu måtte familien efter hans mening ligge, som den havde redt. Min far og et par af hans brødre var mere bløde i det, og for min mor var sagen den enkle, at når de sultede, måtte de hjælpes. Det var imidlertid ikke let at sende hjælp privat. Dertil var der for mange restriktioner og vanskeligheder ved grænsen, men det var dog lykkedes i beskedent omfang at få et par gavepakker sendt til Flensborg.

Det var der, jeg uventet kom ind med mine kartoffelture og følgelig blev hvirvlet ind i disse familiediskussioner. Alle rede efter mit første besøg var der familietræf, hvor jeg blev udspurgt af mine

forældre og inkvisitorisk af farbror Jens om familien.

Det første besøg

Jeg blev den første aften i Flensborg afhentet af min onkel, som pr. brev var blevet orienteret om min opdukken. Vi fulgtes gennem byen lidt usikre ved hinanden. Han bemærkede, at jeg var blevet stor siden sidst, og hvad skulle man sware til det? Hjemme ventede min tante, som modtog mig med en hjertelighed, der gjorde mig endnu mere forlegen. Og så var der kusine Hannelore, som jeg svagt huskede som en fregnet tøs med fletninger, og som nu var en langlemmet pige på 16. Hun gjorde mig generet fra begyndelsen alene ved sin nærhed.

Det blev en mærkelig aften. Under stadike udbrud af taknemmelighed åbnede min tante min mors pakke med et par rugbrød, gryn, smør og forskelligt pålæg. Min onkel sagde ikke så meget, han røg på en pipe med en ildlugtende tobak, men lyste op, da en pakke cigaretter dukkede op. Vi drak erstatningskaffe, fremmede for hinanden, mens min tante overstrømmende fortalte, hvor glad hun var for alt det, jeg havde haft med, og om, hvor svært det var at klare hverdagen med mangel på mad og alt andet i en daglig husholdning. Og så begyndte hun at græde. Hun vidste godt, at der var nogle i familien, som syntes, de ikke havde været danske nok, men vi vidste slet ikke, hvor svært det havde været at være danske under Hitler. Og hvorfor de havde ment, det var bedst, at Hannelore blev sat i tysk skole. Det var for, at onkel Martin ikke skulle miste sit arbejde - han var ansat på et kommunalt kontor - men nu var Hannelore igen kommet i dansk skole, og de ville så gerne glemme disse frygtelige år. Onkel Martin sad og trøstede hende og klappede hende på skulderen, og Hannelore sad bare tavs og stirrede på mig. Jeg kunne blot ved hendes tavshed

Kvinder i gang med at samle spildte koks fra togene ved banelegemet på østsiden af Flensborg Havn i slutningen af 1940'erne. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

mærke, hvor fløv hun var over sin mors udbrud. Selv følte jeg mig mere og mere fortvivlet, for hele situationen var ukendt for mig. Hjemme havde vi da også rationering, men vi havde altid haft mad nok, og vist havde det været irriterende med mørkelægning og den slags, men nød kendte vi ikke til. Vi havde været besat, og tyskerne var vore fjender, så enkelt havde det været. Jeg havde faktisk aldrig skænket hverken min tante og onkel eller det danske mindretal og dets problemer en tanke. Jeg prøvede at forestille mig, hvordan jeg skulle fortælle om dette besøg, når jeg kom hjem. Hvordan skulle jeg forklare, hvordan de havde det, hvordan de manglede alt, og hvordan kunne jeg fortælle, at min tante sad og græd over for en syttenårs knægt, for hvem verden endnu ikke havde åbnet sig. Jeg følte mig også sikker på, at farbror Jens

ville komme den aften, og så ville jeg sidde der og være hjælpeløst fortabt.

Jeg skulle tidligt tilbage til havnen, for der var endnu udgangsforbud, det blev først ophævet i oktober 1946. Da jeg gik, lovede jeg at komme igen med mere gryn, med fedt og gerne mel og lidt gær- og så tændstikker. Jeg havde aldrig forestillet mig, at man kunne mangle tændstikker, men den ildelugtende olievæge, min tante brugte i køkkenet, overbeviste mig om, at selv tændstikker kunne være en luksus. Onkel Martin fulgte mig tilbage til havnen, for at intet ondt skulle overgå mig. Da vi sagde farvel til hinanden, sagde han, at han ville blive meget glad, hvis jeg engang kunne tage lidt brillantine med til ham. Han sagde det meget stilfærdigt, næsten undskyldende, og det var tydeligt noget, han ikke ville nævne hjemme hos min tante. Brillantine? Jeg

kunne forstå alt det med mel og gryn og fedt og selv det med tændstikkerne, men brillantine? Jeg var for ung til at forstå, at netop i en situation, hvor alt var mangelvare, kunne den lille luksus være et glimt af en bedre tilværelse og derfor være et behov, der hævdede sig over alt det selvfølgelige.

Hannelore

Næste gang, jeg besøgte dem, havde jeg brillantine med til min onkel foruden naturligtvis madvarer og tændstikker - og et stykke sæbe til Hannelore. Hun havde ikke ønsket sig noget, vi havde i det hele taget ikke vekslet ti ord sammen. Jeg syntes dog, jeg burde have noget med til hende, og jeg havde en fornemmelse af, at det var lidt underligt at give en pige på 16 en opmærksomhed i form af smør eller en pakke havregryn. Efter mange overvejelser købte jeg derfor et stykke håndsæbe. Jeg holdt sæben uden for gavepakken fra mine forældre og købte den for mine egne penge.

Efter de mange glædestrålende lovord om gavepakken, inklusive sæben, foreslog min tante, at Hannelore skulle spille for os. De havde et gammelt klaver, og min kusine gik til spil, og efter min mening spillede hun vidunderligt. Jeg havde altid holdt af musik, min far spillede violin, og hjemme sang vi meget. Om det nu var sæben eller klaveret, der brød den lidt anstrengte stemning, ved jeg ikke, men denne aften gik i hvert fald lettere end den første, ikke hyggeligt, men mindre pinefuldt. Jeg havde hilsener med hjemmefra og undlod bevidst at nævne farbror Jens. De fortalte om sig selv og den øvrige familie i Kiel. Hannelore og jeg talte om musik og hvilken slags, vi bedst kunne lide.

Næste gang, jeg besøgte dem, foreslog min tante, at Hannelore og jeg kunne gå en tur, mens hun lavede kaffe - denne forfærdelige erstatningskaffe med trist og

tør sandkage til. Det gjorde vi, og det gjorde vi siden hen hver gang, jeg kom på besøg. Når jeg havde afleveret min pakke, gik vi. Det kunne vel ikke ligefrem kaldes en flugt, men alligevel følte vi os begge lidt friere, end når vi overværede min tantes begejstrede pakken ud. Det var på disse aftener, vi lidt tøvende begyndte at tale sammen. Hun fortalte om, hvordan hun først var begyndt i dansk skole, så om det skænderi, der havde været mellem hendes forældre, da hun blev meldt i tysk skole. Hun var ikke blevet spurgt. Og hun fortalte om den tyske skole og den danske, hun nu gik i, og hvor svært det var at skifte. De gamle venner havde hun ikke mere, nye havde hun ikke fået, og hvor svært det var pludselig at skulle være så dansk. Igen følte jeg mig hjælpeløs, fordi jeg slet ikke kunne forestille mig den situation, hun havde været i. Jeg havde jo bare gået i skolen derhjemme sammen med alle de andre, vi kendte lærerne i forvejen, vi hejste flag og råbte hurra på kongens fødselsdag og sang fædrelandssange. Vi begyndte i 1. klasse og rykkede op år for år, som vi blev ældre, og vi havde aldrig skullet skifte identitet.

Jeg besøgte ikke familien hver gang, jeg var i Flensborg, men hyppigt, og når samværet efterhånden blev lettere og lysere, var det ikke madvarernes eller tændstikkernes skyld, i hvert fald ikke alene. Det var min kusine og mig, os to unge, der fandt sammen på vore aftener, hvor vi talte om alt andet end smør, gryn og sortbørshandel, og jeg talte slet ikke om luddere på havnen. Vi talte om hendes skole og den isolation, hun havde følt. Hun hørte som den første, at jeg måske ikke ville blive ved at være sømand. I virkeligheden talte vi vist ikke meget sammen. Vi gik blot med hver vores ensomhed og vekslede stilfærdige ord om drømme og forhåbninger, og vi havde samme behov for at glemme noget af

hverdagen. Hun vel mest. Vi bragte vor fortrolighed med hjem i stuen, hvor tante vimsede omkring, og onkel altid sad med sin pipe og avis. Efterhånden blev disse besøg afslappede og næsten hyggelige. Det hjalp gavepakkerne selvfølgelig med til, men det var først og fremmest Hannelore og mig, der skabte stemningen. Hun spillede klaver, og jeg sang, min tante pakkede ud og vimsede, og onkel læste - utroligt at han kunne sidde en hel aften med den avis.

Ved et af mine sidste besøg havde Hannelore sørget for billetter til en operaforestilling, som var på gæstespil. Det kom helt bag på mig, at der overhovedet blev spillet teater, for jeg havde opfattelsen af, at verden stort set stod stille i Tyskland. Flensborg Teater havde været lukket, og der havde i stedet været forestillinger andre steder i byen, men jeg mener, vi var i Flensborg Teater, som blev genåbnet i 1946. Jeg husker imidlertid, at det var Gounods »Faust«, der stod på programmet. Om det nu var musikken eller stemningen i det hele taget, ved jeg ikke, men da Valentin i anden akt, før han »følger ærens bud« og drager i krig, synger arien »Beskærm min elskede søster«, listede vi stille vores hænder sammen. Vi gik tavse hjem, og før vi gik ind, kyssede vi hinanden - så ærbart et kys, at engle ville smile derved. Der var ikke tale om, at vi var blevet forelskede i hinanden, vi var blot blevet bundet sammen af alt det, vi havde talt om. Det har strejft mig, om min lidt emsige tante efter den første tavse aften havde bedt Hannelore være lidt sød mod mig. Tanken ville naturligvis ødelægge min mandlige stolthed, men jeg tror det heller ikke. Jeg tror, hun følte vore aftenture som små stunder, hvor hun skød en grå hverdag til side, og jeg glemte tiggeriet på havnen, ludderne, sortbørshajerne og hele den tristhed, jeg mødte.

Min tante og onkel er for længst døde,

og Hannelore tabte jeg siden forbindelsen med. Hun blev gift og flyttede til omegnen af Düsseldorf. Jeg bilder mig ind, hun også engang imellem mindes disse aftener.

Om værdighed

Min kartoffelsejlads fandt sted, mens den tidligste efterkrigstids kaos var størst, mens flygtningestrømmen var størst, og nøden var størst. I 1948 blev den gamle Reichsmark afskaffet, og den nye mark indført. Cigaretternes tid som valutaenhed forsvandt, og begyndelsen til en ny tid tonede frem.

Jeg har ofte bagefter tænkt på disse sejlture til Flensborg, ikke så meget på arbejdet, men mere på de mennesker, jeg mødte. Jeg har aldrig glemt disse havnearbejderes taknemmelighed over et par kartofler og deres stilfærdige tak efter fyraften. Den gamle syge med benet, som stod med tårer i øjnene over for en dreng, han vel kunne være bedstefar til. Hvorfor skulle han ydmyges sådan? Min tante, der sad og græd, mens jeg fortvivlet så mig om i stuen, og Hannelore, der skammede sig over sin mor og stirrede på ingenting. Pigerne på kajen, der solgte sig selv for en pakke havregryn. Og jeg har mange gange spurgt mig selv - og gør det stadig: Lærer vi aldrig, at en krig ikke har sejrherre, men kun tabere?

Det var ikke mine kartoffelture, der fik mig til at opgave sømandslivet og gå i land, men oplevelserne dengang var med til at give mig ønske om at søge mod andre horisonter. De gav mig en større modenhed, hurtigere og på en anden måde, end jeg brød mig om, og de var med til at forme mit livssyn. Nemlig at ingen forbrydelse er større end den at fratage mennesker deres værdighed.

Befolkningsforhold i Sønderborg amt 1900-1940

Af KIM FURDAL

Hvilke konsekvenser fik Første Verdenskrig for befolkningsforholdene i Sønderborg amt? Spørgsmålet var udgangspunktet for nedenstående undersøgelse, der ser et brud i befolkningsudviklingen mellem land og by i sidste halvdel af 1930'erne. ¹⁾

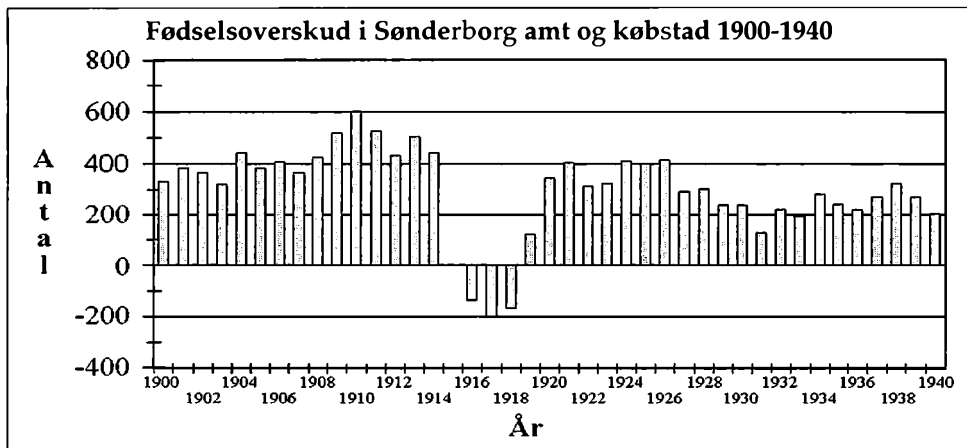
Indledning

I forbindelse med en undersøgelse af Broager sognekommune i 1920'erne kunne jeg til min egen overraskelse konstatere, at det fødselsunderskud, som Broagerland havde under Første Verdenskrig, allerede var indhentet ved Gen-

foreningen. Fire års krig med alle dens menneskelige tragedier havde nok skabt nogle forskydninger i befolkningssammensætningen, men fik ingen konsekvenser for befolkningsudviklingen i sognekommunen. Men var Broagerland en bemærkelsesværdig undtagelse fra resten af Sønderjylland, eller afspejlede kommunen en generel tendens? Det skal jeg i det følgende søge at give et svar på med udgangspunkt dels i folketællingernes oplysninger, dels i fødsels- og dødsregistrene for sognekommunerne i Sønderborg amt, herunder Augustenborg

Efter Genforeningen blev der oprettet en krigsinvalideskole på kassernen i Sønderborg, med en uddannelsesafdeling, hvor 169 fik en uddannelse, og en hospitalsafdeling, hvor over 400 krigsinvalidere blev behandlet. Skolen blev nedlagt i 1924. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

flække, samt Sønderborg købstad, fra 1900 til 1940.

Fødselsoverskuddet

Det første, som man uvilkårligt bemærker, når man ser på fødselsoverskuddet - dvs. antal fødte minus antallet af døde - i det tyvende århundredes første årtier, er det markante underskud i krigsårene. Krigen udbrød den 1. august 1914 lige før høsten, hvad der sammen med de hurtige tyske sejre er forklaringen på, at der endnu dette år var et fødselsoverskud på 440 og dermed kun et begrænset fald i forhold til 1913. Men herefter gik det hurtigt. I 1915 blev der født lige så mange, som der døde, og i 1917 havde Sønderborg amt og by et fødselsunderskud på 201. Den 11. november 1918 kom våbenstilstanden, hvilket reddede livet for mange soldater, og med deres hjemkomst blev underskuddet kraftigt reduceret. I 1919 var der et overskud på 123, året efter på 342, og i 1921 lå fødselsoverskuddet på 403. Ud fra en befolkningsmæssig betragtning blev Første Verdenskrig altså kun en - om end smertelig - parentes i landsdelens befolkningshistorie. Allerede i efteråret 1921 var befolkningstabet indhentet, hvilket igen dokumenterer, hvor hurtigt en befolkning kan

overvinde selv svære befolkningsmæssige kriser. Krigen havde imidlertid gjort et voldsomt indhug i den arbejdsduelige befolkningsgruppe af unge mænd mellem 18 og 40 år og sendt mange hjem fra krigen som invalider, der manglede både som arbejdskraft og skatteydere, da landsdelen skulle genopbygges. Tilbage stod mange enker i en helt fortvivlet situation med en meget begrænset offentlig støtte.

Selv om krigen umiddelbart blev en parentes, så satte den alligevel et skel mellem tiden før og tiden efter. Sønderjylland oplevede i slutningen af 1800-tallet og frem til krigsudbruddet et voldsomt skolebyggeri. Alene i de to første årtier af det tyvende århundrede blev der opført 115 nye skoler, og som det tydeligt fremgår af den første graf, var der brug for dem. Sønderborg amt og by havde fra 1900 til 1913 et fødselsoverskud på 5.994 nye borgere, som der skulle skaffes plads til i de nye, let genkendelige bygninger, der ofte blev opført i den karakteristiske, nordtyske murstensstil, som bl.a. Ahlmannsskolen i Sønderborg, opført i 1907. Den udvikling blev der lagt en markant dæmper på efter krigen. Mens der i årene op til krigen havde været et gennemsnitligt årligt befolkningsoverskud på 428

nye borgere, så var man i mellemkrigs-årene fra 1919 til 1940 nede på 279, stadig ganske pænt, men i forhold til årene før krigen et fald på en tredjedel.

Man skal være meget varsom med for håndfaste konklusioner ud fra dette materiale, men påfaldende er samvariansen mellem på den ene side de økonomiske konjunkturer i tyverne og trediverne og fødselsoverskuddet. Efter den første vækst lige efter krigen indtraf et markant fald i kølvandet på fredskrisen i 1921-22, efterfulgt af en kraftig vækst frem til 1926, hvor fødselsoverskuddet i mellemkrigsårene toppede med 415, næsten gennemsnittet for de første 15 år i det tyvende århundrede. I løbet af 1925 og 1926 væltede ulykkerne ned over Sønderjylland, og de kulminerede i 1926, da kronen nåede pari. Med krisen fulgte arbejdsløsheden, der for Sønderjyllands vedkommende i januar og februar 1928 nåede op på henholdsvis 53% og 45%, og som lokalt på bl.a. Broagerland formentlig har ligget væsentligt højere. Sidste halvdel af tyverne og begyndelsen af trediverne var krisetider, og med de fremtidsudsigter, der bød sig, når godt og vel hver anden var arbejdsløs, kan det næppe overraske, at fødselsoverskuddet raslede ned og først i 1932 vendte til en stigning, som dog aldrig nåede niveauet i 1920'erne.

Fødte og døde

Fødselsoverskuddet kan dække over en vækst i antallet af fødsler, et fald i antallet af dødsfald eller en kombination af de to faktorer, hvad der nok er det mest sandsynlige. Ser man på grafen over antallet af fødte og døde i Sønderborg amt og købstad, er der imidlertid ingen tvivl om, at forklaringen helt overvejende skal findes i fødselstallet. Ser vi bort fra krigen, hvor krigshandlingerne fik dramatiske konsekvenser, og enkeltstående år med unormalt mange dødsfald, så lå antal-

let af dødsfald relativt konstant set i forhold til fødselstallet, hvor udsvingene var langt kraftigere.

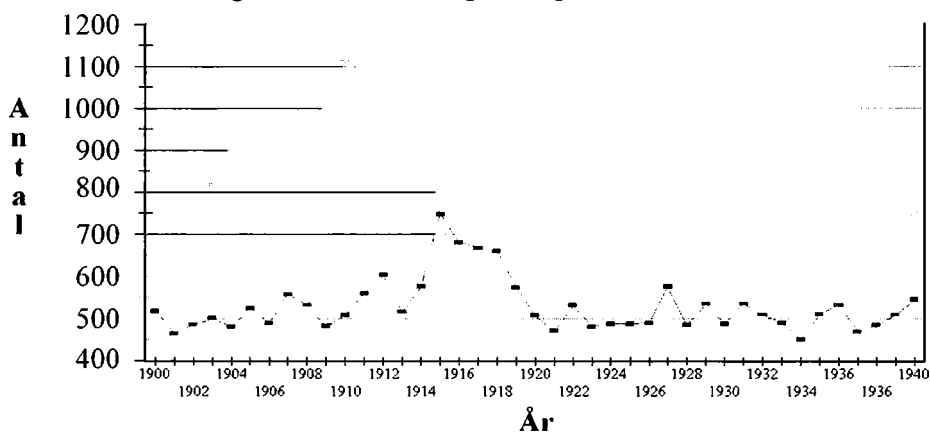
Fra 1900 til 1910 steg fødselstallet med 31% til 1109 fødte i 1910, men blev efterfulgt af mindre fald i årene op til 1914. Krigsudbruddet ændrede fødselstallet radikalt, og bunden blev nået i 1917 med kun 466 fødte, under halvt så mange som i årene op til krigen. Som allerede antydnet steg fødselstallet markant i årene umiddelbart efter krigen og kulminerede i 1926 med 905 fødsler, men kom aldrig op på førkrigniveauet, og da krisen dette år for alvor satte ind, faldt tallet til et lavpunkt i 1931, hvor der kun kom 667 nye borgere til verden. Dette er væsentligt, for fødselstallet havde befolkningen i 1900-tallets første årtier bedre muligheder for at kontrollere end døden, der luede langt mere ukontrolleret ud, som det bl.a. var tilfældet på Broagerland, hvor antallet af børnedødsfald i tyverne svingede mellem 6% og 14% af samtlige dødsfald i de to sogne.

Gennemsnitligt lå det årlige fødselstal i perioden fra 1900 til 1913 på 944 og faldt i mellemkrigsårene fra 1919 til 1940 til 786, et fald på godt 17% i forhold til førkrigsårene. En del af forklaringen kunne være de mange unge mænd, der faldt under krigen, men det er næppe hele sandheden. Alene den omstændighed, at befolkningstallet i Sønderborg amt og by fra 1921 til 1940 voksede med 4.217 personer, taler imod dette. I de sidste år af 1930'erne kan det ikke udelukkes, at det drastiske fald i fødselstallet under krigen spillede en vis rolle, men de fulde konsekvenser kan i givet fald først have vist sig i 1940'erne, da fødselsårgangene 1914-1918 for alvor begyndte at stifte familie.

Når fødselstallet i mellemkrigsårene svingede i takt med de økonomiske konjunkturer, er der ingen tvivl om, at befolkningens forventninger til fremtiden

Fødte og døde i Sønderborg amt og købstad 1900-1940

også spillede en væsentlig rolle for, hvor mange nye borgere der kom til verden. Familieplanlægning var ikke ukendt, og det betydelige fald i fødselstallet, der også skal ses på baggrund af en voksende befolkning, betød, at fødselsraten, dvs. antallet af fødte i forhold til befolkningen, faldt fra 2,6% i 1900 til 1,8% i 1940. Noget tyder altså på, at forbedrede overlevelsesmuligheder for børn og unge i mellemkrigsårene kan have spillet en væsentlig rolle for dette fald. Den enkelte familie skulle ikke i samme udstrækning regne med risikoen for, at et eller flere børn ikke nåede de 15 år, ligesom en række nye sociallove op gennem 1920'erne og 1930'erne sikrede de svageste stillede og de ældre bedre end hidtil.

I perioden 1919-1940 lå antallet af dødsfald gennemsnitligt på 516 mod 506 i årene fra 1900 til 1913. Disse tal skal imidlertid også ses på baggrund af en befolkning, der var i voldsom vækst, og i det perspektiv var der tale om et mindre relativt fald i dødeligheden fra 1,6% i 1900 til 1,3% i 1940. Dette antyder, at der skete et fald i børnedødeligheden i mellemkrigsårene, ligesom der kan være indtrådt en mindre stigning i den gennemsnitlige levealder. Døden er en streng

herre, som også havde en tendens til at følge med de økonomiske konjunkturer i mellemkrigsårene. Bemærkelsesværdig er her stigningen i antallet af dødsfald i 1922 og ikke mindst året 1927, hvor stigningen i antallet af dødsfald på 17% i forhold til det foregående år antyder en sammenhæng. Det hører dog også med til billedet, at antallet af dødsfald faldt i de hårde kriseår 1932 og 1933 med mange tvangsauktioner og en høj arbejdsløshed. Døden havde også sin egen uafvendelige logik, der ikke umiddelbart lader sig indskrive i de økonomiske konjunkturer.

Befolkningsudviklingen

Med det næsten konstante fødselsoverskud fulgte en befolkningstilvækst, hvis det ikke blev opvejet af en migration ud og ind af området, som desværre kun er meget sparsomt belyst. Den lille Dynt landkommune i Broager sogn med 311 indbyggere i 1910 havde fra 1900 til 1914 årligt gennemsnitligt 44 tilflyttere og 37 fraflyttere. I runde tal bestod 12% befolkningen i Dynt således af personer, der kun opholdt sig i kommunen i et kortere tidsrum, typisk et til to år. Migration spillede utvivlsomt en rolle for befolk-

ningstilvæksten i en vis udstrækning, men spørgsmålet om dens betydning må afvente en større undersøgelse af migrationsmønsteret i perioden.

Set under et var Sønderborg amt og købstad en egn med en befolkningstilvækst fra 1895 og frem til 1940 på ikke mindre end 28.8%. Ser man nærmere på tallene, var væksten imidlertid meget ulig fordelt. Mens Sønderborg købstad i disse år oplevede en befolkningsekspllosion på 140%, fra 5.247 personer i 1895 til 12.602 indbyggere i 1940, så lå væksten i sognekommunerne samt Nordborg og Augustenborg flækkekommuner på 7%, fra 26.744 indbyggere i 1895 til 28.609 indbyggere i 1940. Og så må denne vækst for størstedelens vedkommende tilskrives en voldsom befolkningstilvækst i Augustenborg, der helt overvejende kan tilskrives oprettelsen af Augustenborg statshospital i 1930-32 med plads til ca. 500 patienter og med godt 250 ansatte. Trækker man Augustenborg ud af statistikken, lå væksten i sognekommunerne i perioden fra 1895 til 1940 nede på mere beskedne 4%. Generelt var kommunerne i Sønderborg amt ved at gå befolkningsmæssigt i stå.

Set over tid var der imidlertid tale om en meget ujævn fordeling af befolkningstilvæksten. Tager vi Genforeningen som et fikspunkt, så lå væksten helt overvejende i årene før 1921, hvor vi har den første danske folketælling i Sønderjylland. Fra 1895 og frem til 1921 steg befolkningstallet samlet med 15.6%, men befolkningstilvæksten lå helt overvejende i Sønderborg købstad, der oplevede en befolkningstilvækst på 62.6%, mens væksten i sogne- og flækkekommunerne lå på mere beskedne 6.4%. Denne udvikling slog også voldsomt igennem i tallene for fødselsoverskuddet, men først på et relativt sent tidspunkt og ikke som en lineær »udvikling«, som folketællingerne lader ane.

Tallene dækker tillige over meget store geografiske variationer mellem de enkelte sogne- og flækkekommuner. Umiddelbart ligner Augustenborg en suveræn vinder med en vækst på 122%, men også her spiller statshospitalet ind på resultatet. Trækker man de 500 patienter ud af statistikken, så var befolkningstilvæksten i Augustenborg på 41% og dermed ikke alene langt under Sønderborg købstad, men også under væksten i Ulkebøl sogn. Dette forklarer også, hvorfor Augustenborg kommune som den eneste kommune havde et samlet fødselsunderskud på 44 i perioden 1919-1940, til trods for den enorme befolkningstilvækst. De ca. 500 patienter udgjorde ca. en tredjedel af befolkningen, der nok har bidraget til dødsregistrene, men næppe har suppleret fødselsregistrene i mærkbar grad. I 1930'erne havde kommunen således et fødselsunderskud hvert eneste år med undtagelse af 1930, hvor der var et overskud på 4 personer, og 1932, hvor antallet af fødte og døde gik lige op. Værst stod det til i 1938 med et fødselsunderskud på 37 personer. Problemet for Augustenborg kommune var, at patienterne ud fra en økonomisk betragtning ikke var borgere, der bidrog til den økonomiske vækst og den kommunale økonomi. Det gjorde de ansatte til gengæld, i den udstrækning de boede i kommunen og ikke allerede var bosiddende her, da slottet blev statshospital.

Ser vi bort fra Augustenborg, var det først og fremmest de to sognekommuner omkring Sønderborg, Ulkebøl og Dybbøl, der i årene efter Genforeningen nød godt af den bymæssige udvikling, der fulgte i kølvandet på købstadens befolkningsvækst. I anden række finder man Notmark, Hørup og Lysbild, som de nærmeste sognekommuner på Als til denne lokale metropol, og herefter Egen og Asserballe. For Hørup var det helt klart udflytningen fra Sønderborg til Hø-

Tabel 1. Befolkningstillæne i Sønderborg amt og købstad 1895-1940

	1895	1940	vækst 1895-1940 i %	Vækst 1895-1921 i %	Vækst 1921-1940 i %
Augustenborg	617	1.371	122.2%	23.5%	79.9%
Ulkebøl	1.759	2.752	56.5%	33.6%	17.1%
Dybbøl	912	1.123	23.1%	8.8%	13.2%
Asserballe	859	911	6.1%	-4.7%	11.2%
Lysabild	1.583	1.730	9.3%	0.2%	9.1%
Hørup	1.274	1.415	11.1%	6.8%	4.0%
Notmark	1.092	1.250	14.5%	10.9%	3.2%
Nybøl	743	757	1.9%	-0.3%	2.2%
Egen	1.608	1.728	7.5%	9.5%	-1.9%
Havnbjerg	1.039	886	-14.7%	-16.1%	1.6%
Ketting	847	786	-7.2%	-8.4%	1.3%
Broager	4.691	4.670	-0.4%	0.2%	-0.6%
Tandslet	1.121	1.149	2.5%	5.9%	-3.2%
Nordborg	1.029	984	-4.4%	0.6%	-4.9%
Holm	655	558	-14.8%	-6.7%	-8.7%
Kegnæs	1.023	878	-14.2%	-5.2%	-9.5%
Sottrup	1.266	1.311	3.6%	15.6%	-10.5%
Oksbøl	1.073	979	-8.8%	3.7%	-12.0%
Ullerup	2.022	1.905	-5.8%	7.7%	-12.5%
Pøl	482	445	-7.7%	6.0%	-12.9%
Svenstrup	1.049	1.021	-2.7%	39.6%	-30.3%
I alt	26.744	28.609	7.0%	6.4%	0.5%
Sønderborg	5.247	12.602	140.2%	62.6%	47.7%
I alt amt og by	31.991	41.211	28.8%	15.6%	11.4%

ruphav og byudviklingen her, der satte skub i befolkningstilvæksten. Forklaringen skal imidlertid også findes i områdets mange husmandsudstyknings, idet Ulkebøl fik 26 nye husmandsbrug ved udstykningen af domænegården Rønhave, mens Notmark fik 22 brug, Lysabild 13, Egen 4 og Asserballe 20 husmandsbrug. Umiddelbart lyder disse tal ikke af meget, men går man ud fra, at hvert brug bestod af fire personer, så repræsenterede de 20 nye husmandsbrug i Asserballe sogn 9% af befolkningen i 1940. I den udstrækning, de nye husmænd flyttede til kommunerne, kom de til at spille en helt afgørende rolle for befolkningstudviklingen og befolkningsfordelingen i sognekommunerne.

Hvis vi definerer taberne i denne udvikling som de kommuner, der havde en mindre befolkningsvækst end gennemsnittet, finder vi de fleste sognekommuner i denne kategori med Holm, Havnbjerg og Kegnæs sognekommuner på de helt klare bundplaceringer med en samlet befolkningstilbagegang på ca. 14%. Når vi tillige tager i betragtning, at vi på de næsten lige så dårligt placerede pladser finder Pøl og Oksbøl sognekommuner, så må vi konstatere, at befolkningstallet efter Genforeningen generelt faldt i de nordligste og sydligste sognekommuner på Als, mens væksten i perioden fandt sted omkring Sønderborg og midt på Als med den korteste afstand til købstaden og den største koncentration af

husmandsbrug. For enkelte af sognene som Holm og Kegsnæs, var dette ikke nogen ny udvikling, men acceleration af en udvikling, der allerede havde fundet sted siden slutningen af 1800-tallet. Omvendt blev en befolkningsnedgang i Asserballe, Havnbjerg og Ketting siden 1895 efter 1921 vendt til en fremgang. For Asserballes vedkommende i kraft af de nye husmandsbrug.

Sønderborg købstad fortjener i denne forbindelse særlig opmærksomhed i kraft af sin størrelse og særlige udvikling i forhold til det omgivende landbrugssamfund. Som det fremgår af tabel 2, svingede fødselsoverskuddet i Sønderborg ganske radikalt, hvilket også afspejlede sig i købstadens andel af det samlede fødselsoverskud i Sønderborg amt og købstad. Groft sagt kan man ud fra

byens andel af det samlede fødselsoverskud opdele perioden i tre dele: Tiden fra 1900 til 1918, hvor byens andel svingede mellem 7,9% og 41,3%, perioden fra 1919 til 1934, hvor fødselsoverskuddet i Sønderborg gik i minus, og andelen lå mellem 16,4% og bunden i 1931 med -37,9%, og endelig de sidste år fra 1934 og frem til 1940, hvor købstaden sluttede med en altdominerende, men også unormalt stor andel af fødselsoverskuddet på 91,6%. I det perspektiv var der set fra f.eks. 1933, hvor købstaden havde et fødselsunderskud på 32 personer, ikke nogen selvfølgelig og lige vej til en større befolkning og en større andel af befolkningsoverskuddet i 1940. Købstadens andel af fødselsoverskuddet i Sønderborg amt og købstad skal dog også ses på baggrund af byens andel af den samlede befolkning, der

Tabel 2. Fødselsoverskuddet i Sønderborg amt og købstad 1900-1940

År	Amt og købstad	Købstad	Købstadens andel	år	Amt og købstad	Købstad	Købstadens andel
1900	329	44	13,4%	1921	403	43	10,7%
1901	381	61	16,0%	1922	311	14	4,5%
1902	365	79	21,6%	1923	321	24	7,5%
1903	318	25	7,9%	1924	409	32	7,8%
1904	443	95	21,4%	1925	399	21	5,3%
1905	382	60	15,7%	1926	415	29	7,0%
1906	405	97	24,0%	1927	291	10	3,4%
1907	366	67	18,3%	1928	301	4	1,3%
1908	422	79	18,7%	1929	240	-2	-0,8%
1909	519	153	29,5%	1930	240	-11	-4,6%
1910	602	123	20,4%	1931	132	-50	-37,9%
1911	525	85	16,2%	1932	222	-25	-11,3%
1912	431	48	11,1%	1933	194	-32	-16,5%
1913	506	89	17,6%	1934	281	70	24,9%
1914	440	51	11,6%	1935	242	98	40,5%
1915	-2	-21	9,5%	1936	219	101	46,1%
1916	-138	-57	41,3%	1937	271	153	56,5%
1917	-201	-59	29,4%	1938	321	167	52,0%
1918	-167	-53	31,7%	1939	271	149	55,0%
1919	123	-5	-4,2%	1940	203	186	91,6%
1920	342	56	16,4%	I alt	12.077	1.998	16,5

fra 1895 til 1940 udviklede sig fra godt 16% til 30%, hvilket afspejler købstadens voksende andel af den samlede befolkning på Als og Sundevad.

Den nærmest absurde udvikling i tiden efter 1934 afspejler dog også interessante omstændigheder ved selve kildematerialet. Fødselstallene er som dødstallene hentet fra personregistre. Her spiller det imidlertid en vis rolle, at der frem til 1978 var tale om en fødestedsregistrering, altså en registrering i den kommune, hvor fødslen havde fundet sted, og ikke hjemkommunen, hvor forældrene var bosiddende.

Når købstadens andel af det samlede fødselsoverskud kunne nå op på næsten 100% i 1940, må det bl.a. skyldes, at Landshospitalet og Amtshospitalet i Sønderborg blev sammenlagt den 1. april 1934, og hospitalet på Kongevej ved samme lejlighed blev omdannet til en afdeling for gynækologi og obstetrik. Oprettelsen af afdelingen gjorde det muligt langt bedre og i større omfang at foretage de komplicerede fødsler på hospitalet. Denne organisatoriske omlægning bidrog uden tvivl til, at antallet af fødsler steg i Sønderborg købstad på bekostning af fødselstallet i Sønderborg amt, så købstadens andel voksede fra ca. 31% i 1931 til ca. 60% i 1940.

Men oprettelsen af den gynækologiske afdeling i Sønderborg er ikke en tilstrækkelig forklaring. Ser man på fødselstallene, som ikke er medtaget her, så steg antallet af fødsler i Sønderborg i perio-

den 1933-1940 kun med 40, mens antallet af fødsler i amtets kommuner faldt med 167! Og dermed med 35% i forhold til udgangspunktet i 1933. Der skete altså i løbet af disse otte år et voldsomt fald i fødselstallet på landet og i Augustenborg, der kun i meget begrænset omfang blev opvejet af stigningen i Sønderborg købstad. Set i forhold til den samlede befolkningstilvækst på 0,5% i kommunerne under Sønderborg amt er udviklingen meget bemærkelsesværdig. Udviklingen af fødselsoverskuddet i Sønderborg købstad i disse år er så meget mere bemærkelsesværdigt, som den skete efter år i begyndelsen 1930'erne, der var præget af årlige fødselsunderskud. Fødselsoverskud var langtfra nogen selvfølge på dette tidspunkt.

Samtidig med denne udvikling steg antallet af dødsfald i sognekommunerne i perioden 1933-1940 med 17,5%, mens stigningen i Sønderborg købstad kun lå på 4,8%, hvilket bidrog til at give Sønderborg købstad den langt større tyngde i det samlede fødselsoverskud. Vurderet ud fra Sønderborgs markante befolkningstilvækst og voksende andel af befolkningen burde det snarere have forholdt sig omvendt.

Land og by i opbrud

Ændringerne af befolkningsforholdene i Sønderborg amt og Sønderborg købstad var et jordskred, der fik langt større betydning end den store krig. Mens tiden fra slutningen af 1800-tallet var præget

Tabel 3. Befolkningen i Sønderborg amt og købstad 1895-1940

År	Samlet befolkning	Købstadens befolkning	Købstadens andel
1895	31.991	5.247	16,4%
1910	38.905	10.042	25,8%
1921	36.994	8.533	23,1%
1930	39.982	10.765	26,9%
1940	41.211	12.602	30,6%

af en voldsom befolkningsvækst primært i Sønderborg købstad og i mindre udstrækning i sogne- og flækkekommunerne, så fortsatte befolkningstilvæksten i købstaden i mellemkrigsårene, mens den stagnerede på landet. Kun de nabokommuner, der nød godt af befolkningstilvæksten i Sønderborg eller af de mange nye husmandsbrug, oplevede en befolkningstilvækst. Resten af sogne- og flækkekommunerne stagnerede i bedste fald eller fik en meget kraftig befolkningstilbagegang. Dette gjaldt også Augustenborg, hvis voldsomme befolkningstilvækst hovedsagelig kan tilskrives oprettelsen af det psykiatriske hospital i 1930-32.

Forklaringen finder vi først og fremmest i en meget markant nedgang i fødselstallet efter Første Verdenskrig, en nedgang, der ikke alene kan tilskrives de usædvanlige forhold under krigen. Generelt fik befolkningen efter krigen færre børn, men mens det årlige fødselstal i Sønderborg købstad blev fordoblet i løbet af mellemkrigsårene, faldt det årlige fødselstal i sognekommunerne i en grad, så de havde meget vanskeligt ved at opretholde befolkningstallet uden tilflyttere. Helt galt gik det i sidste halvdel af 1930'erne, hvor fødselstallet raslede ned

i sogne- og flækkekommunerne, mens Sønderborg købstad oplevede en mindre vækst, delvis som følge af en afdeling for gynækologi og obstetrik på Sønderborg sygehus. Efter 1933 havde samtlige sognekommuner et fødselsunderskud, mens Augustenborg og Nordborg kun havde et meget begrænset fødselsoverskud.

Sidste halvdel af 1930'erne blev en skillevej mellem amtets kommuner og Sønderborg købstad, mellem befolkningsmæssigt stagnerende landkommuner og en hurtigt voksende købstad. Af folkningen af landet er ofte med rette blevet tilskrevet afvandringen fra landbruget efter Anden Verdenskrig, men set i lyset af ovenstående må vi konstatere, at befolkningsforholdene i mellemkrigsårene og ikke mindst i sidste halvdel af 1930'erne varslede nye tider for landbruget og sognekommunernes økonomi.

Litteratur:

Kim Furdal: »Broager – en arbejderkommune på landet i 1920'erne« i: Broagerland XI, s. 40-118.

¹⁾ En særlig tak til Jane Nissen for det store arbejde med indtastning af de mange tal fra personregistrene.

I 1934 blev Amtshospitalet i Sønderborg omdannet til en afdeling for gynækologi og obstetrik i forbindelse med sammenlægningen med Landshospitalet. Her ses et postkort fra 1920'erne af amtshospitalet, der blev opført i 1893/94. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

»Hedemøllen«

- et billedtæppe fra Skærbæk Væveskole på Skærbæk Museum

Af H. E. SØRENSEN

I efteråret 2001 har Skærbæk Museum erhvervet den tyske kunstner Alfred Mohrbutters billedtæppe »Hedemøllen«, fremstillet på Skærbæk Væveskole. Museumsinspektør H.E. Sørensen fortæller her historien bag tæppet.

Skærbæk Væveskole - Scherrebeker Webschule - blev oprettet i foråret 1896 af den initiativrige lokale sognepræst, Christian Johannes Jacobsen (1854-1919), som satte adskillige foretagender i værk, herunder Skærbæk Kreditbank, Dampskibsrederiet Scherrebek (Rømøfærgen), badestedet Lakolk på Rømø, karpedamene i Gånsager, teglværket i Frifelt, mosebrug og en briketfabrik, ligesom han opkøbte hede til opdyrkning og jord til udstykning for tyske nybyggere i »Nordmarken« samt en kro i Gånsager, der fik det fornemme navn Gasthof zum goldenen Karpfen. Samtidig havde pastor Jacobsen også ambitioner på den politiske front. Han var en af initiativtagerne til Den tyske Forening i Nordslesvig og søgte flere gange at blive medlem af såvel den preussiske landdag som den tyske rigsdag, uden at det lykkedes ham at blive valgt. Endvidere prøvede han, støttet af stærke kræfter, at blive biskop i Slesvig i stedet for Th. Kaftan (født i Løjt), som, man i rabiante tyske kredse mente, var for eftergivende over for danskerne.

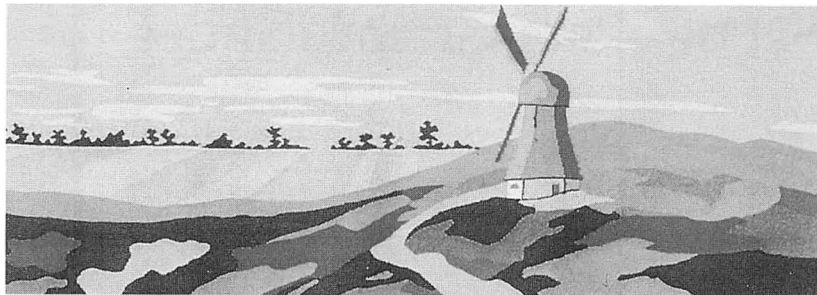
Præsten søgte således såvel en erhvervsmæssig som en politisk og kirkepolitisk karriere med det formål at skabe arbejdspladser i sin hjemegn, at styrke statskirkens position og ikke mindst at fremme tyskheden i Vestslesvig samt det

mere egoistiske at skabe sig en personlig position og formue. Det hele faldt dog fra hinanden, da det viste sig, at hans erhvervsimperium var så løst funderet, at han 1903-04 gik fallit med et tab på om trent 200.000 mark, omregnet i nutidens penge hen ved 50 millioner kroner. Han blev erklæret konkurs og anklaget for svindel, men blev dog senere stort set frikendt, ligesom han blev afsat fra sit embede. Senere var han i nogle år præst ved den evangeliske menighed i Arco i Sydtyrol, hvorfra han måtte flygte under Første Verdenskrig. Han døde på et asyl nær Bielefeld.

Til Væveskolen knyttede han en dygtig håndværksmæssig leder, væversken Maria Luebke, der passede den daglige drift og oplæringen af de mange unge kvinder, der fik ansættelse og uddannelse, mens han selv stod for det forretningsmæssige, herunder at gøre produkterne kendt.

Initiativet udgik fra direktøren for Museum für Kunst und Gewerbe i Hamburg, Justus Brinkmann, hvis assistent, Friedrich Deneken, skabte kontakt til flere betydelige, yngre tyske kunstnere, der alle var eksponenter for tidens mest moderne kunstneriske retning, Jugendstilen. Gennem deres forlæg kom virksomheden til at frembringe nogle af de betydeligste værker inden for denne stilart. At de var anerkendt i deres samtid ses bl.a. af, at Skærbæktæpperne opnåede guld- og sølvmedaljer ved verdensudstillinger i både Wien og Paris. Der kan i dag næppe vises en udstilling om Jugendstilen, uden at Skærbæk Væveskole er repræ-

Skærbæk
Museums
nyerhvervede
tæppe
»Hedemøllen«
designet af
Alfred Mohr-
butter. Foto:
H.E. Søren-
sen.

senteret. Det sås bl.a. i forbindelse med de udstillinger om kunsten i Europa omkring 1900, som afholdtes i forbindelse med årtusindskiftet i bl.a. Tyskland, Schweiz og England. Således vist Otto Eckmanns »Svanetæppe« (Væveskolens kendteste produkt) sidste sommer på det verdensberømte Victoria and Albert Museum i London, ligesom Skærbæk Museums tæpper var udlånt til Tønder Museums fine Jugendudstilling 1999-2000.

Væveskolen blev revet med i præstens fald, men rekonstrueredes i mindre målestok under Maria Luebke. Vævningen af billedtæpper ophørte dog i 1907, hvorefter skolen fortsatte endnu en halv snes år med fremstilling af bl.a. pudevår og småtæpper til møbler.

Maleren Alfred Mohrbutter (1867 - 1916), der boede i Hamburg, senere Berlin, knyttedes fra første færd til virksomheden, dels som designer, dels som »kunstnerisk konsulent«. Fra 1896 til 1899 leverede han udkast til elleve eller tolv tæpper. Et af dem var »Hedemøllen«, der findes i flere størrelser (69-72,5 x 94-100 cm).

Motivet bygger på hans oliebillede, »Mølle på Neugraben Hede« fra 1896, der er malet i højt format. Bag en mørk, let kuperet hedeflade, afbrudt af en gul mark, der går ind i billedet som en trekant i venstre side, ses en markant hollandsk mølle stående i silhuet mod en »dramatisk« himmel med mørke, forblæste skyer. I tæppet er møllen anbragt på

en lav bakke i et hedelandskab, holdt i varme brune og røde farvetoner, brudt af en gul kornmark i højre side.

Efter 1905 tillod Maria Luebke sig at ændre Mohrbutters oprindelige design, sandsynligvis uden hans tilladelse, til et bredt »sofastykke« (47 x 160 cm), som sikkert var lettere at afsætte. Her ses møllen med en brunlig lynghede i forgrunden og højre side, mens der er dyrkede marker i flere lyse toner foran en række mørke træer til venstre.

Mølletæppet blev et af skolens mest populære, idet det i den smalle version blev vævet i mindst 58 eksemplarer, mens der ikke findes noget tal vedrørende den brede udgave. Antallet er dog givetvis betydeligt lavere, hvoraf mindst to eksemplarer er bevaret. Det er det ene af dem, der nu tilhører Skærbæk Museum.

Mohrbutters hovedværk på Skærbæk Væveskole blev dog fire tæpper, som i 1898 vævedes til den rige senator Sigismund Alexander Baur's palæ i Altona, hvor de hang i salonen. Disse tæpper blev kun fremstillet i hver ét eksemplar, hvoraf de tre hænger på museet i Altona, mens det fjerde befinder sig på Skærbæk Museum, som i øvrigt besidder landets største samling af billedtæpperne fra Skærbæk Væveskole. Foruden de to Mohrbutter-tæpper kan man her se værker af Otto Eckmann, Otto Ubbelohde, Hans Christiansen, Heinrich Sperling og Friedrich Missmann.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

Journalist Eskild Bram har i grænselandskronikken for juli kvartal bl.a. set på det foreløbigt sidste afsnit i sagen om Dybbølcenteret og de danske organisationer i Sydslesvig.

I »gamle dage« beskæftigede man sig med Dybbøl Banke én gang om året. Det var ved mindehøjtideligheden den 18. april, en ganske fotogen begivenhed, efterhånden som arrangørerne fik genopstandne landsoldater fra de slesvigske

krige lagt ind i paraden som et show. Når der en sjælden gang var noget i vejen med den historiske mølle, løbske vinger f.eks., kom hele landet, inkl. A. P. Møllers fond, i bevægelse.

I dag er Dybbøl en føljeton. Det skyldes, at Historiecentret fortsætter med at være en »god historie«, som det hedder i journalistisk jargon. Det foreløbigt sidste udspil leverede »Jyllands-Posten« (22. juli), hvor centerleder Hans-Ole Hansen

En 24 cm afmonteret tysk slagskibskanon ved batteriet Gammelskov nær Agerskov, et led i det stærke fæstningsværk Sicherungsstellung Nord. Foto: Mogens Scott Hansen.

Den satiriske tegner Herluf Bidstrup spiddede i »Svømmøllen« 1939 de to partiledere Aksel Larsen og Fritz Clausen i en nærdans, efter at deres forbilleder, Stalin og Hitler, chokerende for hele verden havde sluttet en ikke-angrebspakt den 23. august 1939.

(To Omgange Valserakt)

fortalte om nogle af udvidelsesplanerne et par år frem i tiden.

Formålet med de forskellige nyskabelser skulle være at give centret et mere internationalt præg. Det vil sige: At gennemføre en omlægning, som også giver plads til den tyske side af krigen i 1864. Budgettet for omlægningen lyder på 13-14 mio. kr., der bl.a. skal bruges til genrejsning af nogle af de fæstningsværker, som tyskerne skød i grus. Der er også planlagt en film, der skal drage paralleller til andre konflikter i denne syndige verden, bl.a. på Balkan. Sagt ideelt: »Dybbøl skal være et forsonings sted, et vigtigt moment i den europæiske udvikling, som kan give håb for andre regioner.«

»Tøjeriet« på Dybbøl Banke

Ikke overraskende fik disse signaler Bjørn Svensson til at spidse øren og pen. I nævnte blad fik han i nogle polemiske bemærkninger sagt, at centerleder Hans-Ole Hansen åbenbart ville »stjæle« Dybbøl som et nationalt symbol fra danskerne og gøre det til »symbol på sameksistens«. Et andet uheldigt påfund var det, ifølge Bjørn Svensson, at søge tilskud til en »teaterkulisse« af en skanse og optage

en film, der skulle drage paralleller til andre konflikter, bl.a. på Balkan, »et misforstået tøjeri« hed det med et slag i bordet. Det var der nok af i forvejen i den reviderede Dybbøl-plan.

Amtsborgmesteren i felten

Efter disse forpostfægtninger rykkede amtsborgmester Carl Holst, formand for Historiecenter Dybbøl Banke, ud med nogle beroligende oplysninger. Om de aktuelle udvidelsesplaner på Dybbøl skrev han i et indlæg (9.8.) i »Jydske Vestkysten« bl.a., at bestyrelsen i enhver henseende havde hånd i hanke med, hvad der skulle ske. Til dette formål vil der blive nedsat en »tænketank« af kyndige personer som rådgivere, herunder en repræsentant for det tyske mindretal. De øvrige medlemmer er lektor Jørn Buch, Haderslev, direktør Jørgen Köhl, Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa, landsarkivar Hans Schultz Hansen, Landsarkivet i Aabenraa, og professor i historie Robert Bohne, Kiels Universitet. Selve udbygningen af centret kommer til at vare et par år. Museet på Sønderborg Slot og Historiecenteret på Dybbøl skal i fremtiden drives under samme ledelse.

Den danske vej i Sydslesvig

De seneste grænselandskronikker her i månedsskriftet har løftet lidt af sløret for noget, der kan ligne et tidehverv i det danske kulturliv i Sydslesvig, bl.a. foranlediget af lektor Karen Margrethe Pedersens analytiske værk om det danske sprogs stilling i Sydslesvig. Begivenhederne i forbindelse med Pia Kjærgaards ret så dramatiske deltagelse i sommerens årsmøde har naturligvis også spillet en rolle. Endnu i skrivende stund indeholder »Flensborg Avis» næsten daglig indlæg om denne kontroversielle sag.

Mindretallets ledelse har spillet ud med to rapporter, der hver især giver et bud på en mulig drejning af kursen.

Ifølge det ene forslag kommer valget til at stå mellem en opstramning af den nuværende struktur med et overordnet parlamentarisk organ, Samrådet, der bygger på en decentral funktion med repræsentation af mindretallets enkeltforeninger og institutioner, eller en mere central ledelsesform. Dette sidste forslag forudsætter, at de enkelte foreninger og organisationer afgiver kompetence til fællesskabet, altså Samrådet, der skal have eget sekretariat.

Ingen dansk »mindestue« i Sydslesvig

Ved fremlæggelsen af de to forslag udtrykte formanden for Sydslesvigsk Forening, Heinrich Schultz, sit håb om, at debatten måtte blive ført så langt ude i befolkningen som muligt.

Sydslesvigsk Forenings generalsekretær, Jens A. Christiansen, har åbent erkendt, at han foretrækker en central og mere slagkraftig organisationsform. Det er nødvendigt at følge udviklingen i det danske moderland, mener han, hvor man netop kræver en slagkraftig organisation og ikke en dansk »mindestue« i Sydslesvig. Andre foreningsledere ønsker at fortsætte som hidtil, men forsøge at gøre arbejdet bedre, blive bedre til at arbejde

sammen, forpligte sig over for hinanden og bedre til at overholde indgåede aftaler.

Ingen guldmedalje til Vadehavet

Vort skønne land med dal og bakker fagre har i sommerperioden så ganske været domineret af forholdene omkring marsken og Vadehavet.

Kun en Auken frygter ikke havet, specielt Vadehavet. Efter en løbende debat om lokalbefolkningens og de stedlige myndigheders holdning til muligheden for at få Vadehavet i hele sin udstrækning, fra den Helder i Holland over den tyske kyst til Ho Bugt i Danmark optaget under UNESCO's vartegn som globalt bevaringsværdigt naturområde (Verdens Arv) mødte ca. 500 borgere op til en høring og konfrontation med miljøminister Svend Auken i Ribe. Han har ikke lagt skjul på, at han er fyr og flamme for ideen, en »guldmedalje« til Danmark, som han ynder at sige, i selskab med Pyramiderne, Grand Canyon og mange flere sværvægtede, ikke at forglemme de allerede optagne nationale klenodier på listen: Kronborg og Roskilde Domkirke.

Bagsiden af medaljen

Et flertal af tilhørerne i Ribehallen den 15. august havde vel ikke noget imod at få tilkendt en guldmedalje, men uheldigvis for ministeren var det mere bagsiden af medaljen, der blev pudset op. Opponenterne frygtede ikke havet, men dekretter om nye fredninger, nye restriktioner, ny klapjagt på landmænd, fiskere, sejlere, jægere, får og kreaturer, der - med et gammeldags ord - har odelsret på Vadehavet og dets omgivelser. Ministerens lokketoner om, at der i givet fald kunne blive tale om en 40% stigning i turistindtægterne på egnen, gjorde næppe større indtryk. Hvor stammer i øvrigt et sådant tal fra?

Systemet forud for mennesket

Den foreløbige konklusion af denne natursag synes efterhånden at have vendt sig fra at være et spørgsmål om at komme i en slags Guinness Rekordbog til noget, der har med troværdighed og tillid at gøre. Det samme let dystre syn kan man finde i en tilkendegivelse fra en politiker, der bor i området: Folketingsmand i partiet Venstre, embedslæge og viceborgmester i Ribe Byråd, Preben Rudiengaard. Det store møde i Ribehallen kommenterede han i Jydske Vestkysten med bl.a. følgende erklæring: »Derfor var vi og er vi vedvarende bange for, at en blåstempling af Vadehavet som Verdens Naturarv vil give dig [Svend Auken, red.] øgede muligheder for at styre og regulere vort område (...). Vi oplever helt klart, at for dig

bør systemet gå forud for mennesket. Vi er frie mennesker. I kommunerne kan vi selv. Derfor tør vi simpelthen ikke give dig carte blanche til at forvalte vort Vadehav.«

Skal staten købe Tøndermarsken?

Selvom den for længst gennemførte fredning af Tøndermarsken ikke i egentlig forstand har noget med Verdens Naturarv at gøre, har det vakt opsigt, at denne fredning angiveligt er slået fejl. Hvis dette er tilfældet, må man desværre konstatere, at en erstatning til lodsejerne til mange millioner kroner bogstavelig talt er druknet i vand. En så direkte kritik kan bl.a. aflæses af en rapport fra Dansk Ornitologisk Forening. Optællingen har vist, hedder det, at fuglelivet har det værre,

Christiansfeldmaleren Jeppe Madsen Ohlsen (1891-1948) brugte i flere af sine naivistiske billeder Brødrementighedens arkitektonisk fornemme huse som led i en kulturhistorisk fortælling om Herrnhuternes liv og død. Her ses et begravelsestog med skulderbåren kiste, højhattede bærere og basunkor i spidsen. Maleri: Museet på Brundlund Slot.

end da loven trådte i kraft for 15 år siden. Dige greve, kogsinspektør og lods-ejer Hans Sønnichsen udtaler til »Jydske Vestkysten«, at jorden skal styres af landmænd. Hvis andre skal til at styre den, så vil det ødelægge hele landskabet, siger han. Forslag er også fra såvel privat som politisk side fremme om, at staten bør løse den gordiske knude ved at købe hele marsklandet, for at der endelig kan blive ro om sagen.

Sag for EU?

Ornitologernes påstand om tilbagegang for fuglelivet i marsken modsvares tilsyneladende af marskbøndernes tilbøjelighed til at indgå frivillige femårsaftaler om begrænsning af landbrugsbedriften ved at modtage penge fra den danske stat og EU.

Afdelingsleder Kresten K. Skrumsager fra Sønderjyllands Amt oplyser til »Jydske Vestkysten« (13.8.), at der er indsendt 130 ansøgninger om at komme ind under ordningen med at få støtte til at drive mil-

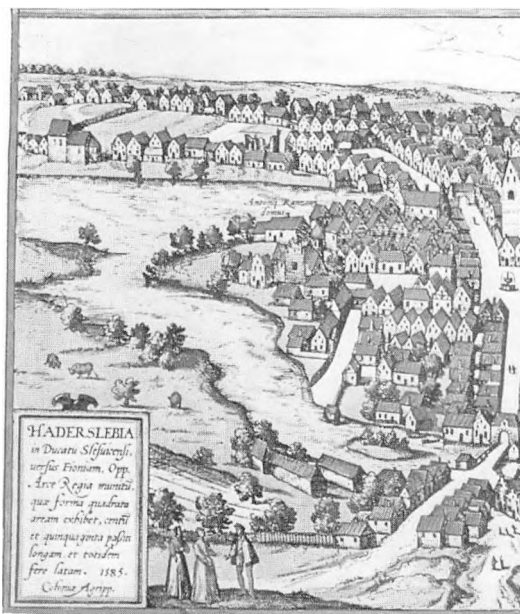
jørigtigt landbrug i marsken, omfattende ca. 1400 ha. og et kompensationsbeløb på i alt et tocifret millionbeløb. I de bemeldte områder skal vandstanden hæves og antallet af kreaturer begrænses. Dersom det skulle vise sig, at disse restriktioner for alvor kommer fuglelivet til gode, kunne der måske blive tale om at indgå tyveårige aftaler mod nu femårige.

Der er i høj grad også problemer med det ferske vand. Søgård Sø er blevet betydeligt renere, men det kunne være bedre, konstaterer biologerne. Af de hen ved 100 sønderjyske søer under kontrol viser Ketting Nor sammen med Søgård Sø et for højt indhold af fosfor, hvad der fører til for stærk algevækst og uklart vand. Situationen er tilfredsstillende i Jels Sø, den lille Søgård Sø, søerne ved Uge og søen ved Lund. Herefter følger en dateret kavalgade Sønderjylland rundt:

En ulden sag

18. juli: Skærbæk Uldspinderi fra 1889 er blevet genåbnet, nu som museum under

På dette stik fra Braun og Hogenbergs store værk om de nordeuropæiske byer *Theatrum Urbium*, 1585, ses, hvorledes Haderslev praktisk talt har været omgivet af vand.

Tønder Museum, Cathrinesminde Teglværksmuseum, der igen sorterer under Museet på Sønderborg Slot, og Skærbæk Kommune. Genåbningen i nyt regi blev markeret ved en demonstration af, hvordan man driver en fåreflok sammen ved hjælp af hunde. (JV)

26. juli: Haderslev Museum har planer om at indrette en park med monumenter fra stenalderen nær Billund ved Vojens. Her ligger omkring 40 gravhøje spredt over et område på 26 ha., der muligvis vil blive opkøbt af Skov- og Naturstyrelsen. Det er så tanken at lave et system af stier på stedet, som skal vise, hvor gravhøjene har ligget. Et hold unge arkæologistuderende skal bistå ved udgravningerne som led i deres studier. Deres arbejde i marken kommer til at vare ca. fire uger. (JV)

Æ synnejysk Forening

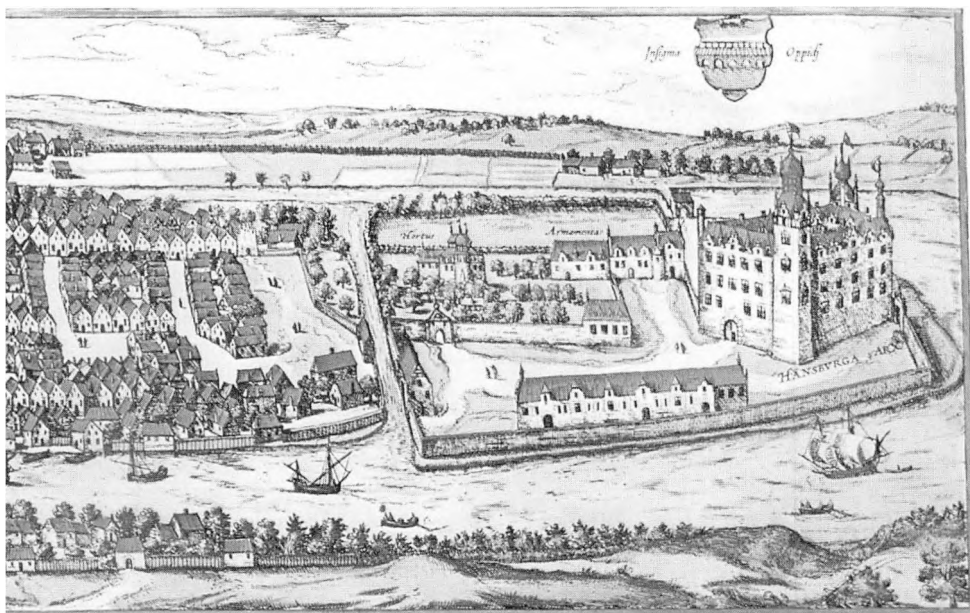
31. juli: Fulde af forventninger følger vi det nye skud på dialektstammen: »Æ synnejysk Forening« i dens humørfyldte bestræbelser på at holde liv i et stykke

kulturelt arvegods. Foreløbig konstaterer vi, at der tages flere og flere initiativer op.

Indtil nu er der udsendt to udgaver af den kvartårlige publikation »Æ Blaj«, oversat »Bladet«, ligesom foreningen efter aftale inden for medlemskredsen bliver leverandør af humoristisk farvet sønderjysk fortællestof til det åndsbeslægtede satiriske julehefte »Æ Rummelpot«. Den 1. august 2001 er »Æ synnejysk Forening« oppe på 720 medlemmer, hvilket er helt eventyrligt. Alt skal naturligvis ikke være skæg og ballade. Den (hjemme)tyske præst i Tinglev, Christa Hansen, født i Tevring ved Døstrup, har lovet at holde en adventsprædiken på »plattendansk« eller sønderjysk i Tinglev den 2. december. Interesserede kan hente yderligere oplysninger på Internettet: www.Synnejysk.dk

Forsoning over gravene

1. august: For første gang i 137 år har danske, østrigske og tyske soldater ydet

Marsken ved Højer. Foto: Sønderjyllands Amt.

gravpleje på soldatergravene fra krigshandlingerne i Sønderjylland 1864. Det drejer sig om grave i og ved Slesvig By. Danskerne og tyskerne stillede med hver seks frivillige, mens der fra østrigsk side var indsat tolv mand. De danske soldater kom fra Garderhusarregimentet i Slagelse, østrigerne fra Graz og tyskerne fra garnisonen i Slesvig. Mottoet for aktionen var »Forsoning over gravene - arbejde for freden«. (No. og FlA.)

8. august: Præster og ansatte i Haderslev Stift kan i fremtiden henvende sig til et særligt beredskab, hvis de skulle få mistanke om, at der måtte forekomme seksuelle overgreb inden for deres arbejdsområde. Beredskabet, som er det første af sin art i Danmark, består af en hospitalspræst og en sexolog. Der har ikke været nogen speciel baggrund for

at tage dette initiativ, tanken er alene, at det er bedre at forebygge end at helbrede. (JV)

Vandland Haderslev

9. august: Haderslev har alle sine dage ligget med tærne i vand. I middelalderen var byen omgivet af vand til alle sider. Derfor er man nu begyndt at forskønne byen så at sige ved vandkanten. Nyt er et ganske imponerende *fiskestryg* i Møllestrømmen på begge sider af Slotsvandmøllen, hvor der med tiden vil blive skabt et grønt anlæg.

Endvidere har kommunen fået den lyse ide at invitere medlemmer af Statens Kunstfond til åstedet for at komme med ideer (vel også penge) til en kunstnerisk udsmykning af det nye ansigt omkring det historiske Sønderbro, hvor der se-

nest blev kæmpet den 9. april 1940. (JV)

28. august: Den danske nationalsocialismes »slemme dreng«, lægen Fritz Clausen (1893-1947) fra Bovrup, huskes ikke for det gode. Det bedste, der kan siges om ham, er, at han både før og efter Besættelsen energisk modsatte sig den hjemmetyske, nazistiske ledelses »Heim ins Reich«-parole. Som læge var Clausen gennemgående afholdt af sine patienter.

Netop fordi Fritz Clausen naturligvis ikke bare var et monstrum, men også et menneske, virkede det forstemmende, at det store auktionsfirma Bruun Rasmussen sidst i august i København kunne tiltrække flere hundrede professionelle og private samlere til en udbudt samling af den afdøde naziførers personlige papirer og effekter. Ingen af disse ting kunne belyse noget som helst af historisk interesse. Det drejede sig om bl.a. »bunker« af private fotos, en gæstebog, hvori, ikke overraskende, folk fra DNSAP havde indskrevet sig, og to lysestager støbt af granater! Meget sigende optrådte sælgeren, hvis »sjældenheder« var vurderet til 30.000 kr., anonymt! (Jllp. og EB)

5. september: Højskolen Østersøen i Aabenraa fortsætter med sine tyskdanskurser. Ti yngre læger fra Tyskland har sidst meldt sig for at dygtiggøre sig sprogligt til en stilling i Danmark. Forstander Knud-Erik Therkelsen oplyser, at 30 tyske læger i løbet af de sidste halvandet år har gennemgået et danskursus og bagefter fået arbejde i Danmark. Det er særlig Sønderjyllands Amt, som på denne måde rekrutterer læger. Lægerne fra Tyskland betaler selv 1.000 kr. pr. uge i kursusafgift. (No.)

Christiansfeld pynter op

6. september: I sammenligning med landsgennemsnittet er gårdene i Sønderjylland forholdsvis store. Ifølge »Danmarks Statistik« har gårdene i de fleste

sønderjyske kommuner en gennemsnitsstørrelse på 60-80 ha. Dermed kan landsdelen sammenligne sig med Lolland-Falster, hvor gennemsnitsstørrelsen er særligt stor på grund af de mange store godser. (No.)

10. september: Som den formentlig første by herhjemme forsøger herrnhuterbyen Christiansfeld at finde private sponsorer i både ind- og udland til en gennemgribende reovering af byen med dens særprægede arkitektur og et af gudsfrygt præget anlæg. Kommunen har brug for 120 mio. kr. for at sikre den historiske og fredede bymidte med stilrene huse fra slutningen af 1700-tallet. Det første tilsagn om støtte er givet af Augustinus-Fonden. By- og Boligministeriet har bevilget 2,6 mio. kr. til det sønderjyske pionérprojekt, der kan komme til at danne skole andre steder. (Jllp.)

18. september: Sønderjyllands Amts Økonomiudvalg har enstemmigt vedtaget at tiltræde den udvidede arbejdsaf-tale med St. Franziskushospitalet i Flensborg. Det drejer sig om behandlingen af kræftpatienter. Det store tyske sygehus installerer en såkaldt strålekanon mere, hvorefter der kan tages yderligere patienter fra Nordslesvig ind til behandling for brystkræft. (No.)

Sicherungsstellung Nord

Der findes i dansk regi et omfattende arkivmateriale vedrørende anlægget af det i teknisk henseende imponerende 60 km lange fæstningsværk »Sicherungsstellung Nord«, der som led i den tyske hærs forsvar af sin nordflanke i årene 1916-18 blev bygget tværs over Sønderjylland i et forløb fra Hoptrup ved Lillebælt til Vesterhavet. Stillingen nåede ikke at blive helt færdig, før Første Verdenskrig sluttede.

Efter Genforeningen overtog den dan-

Fortsættes sider 306

Det sker – på sønderjyske museer

Fletteteknikker

Flet er temaet for efterårets særudstilling på Tønder Museum. Titlen dækker over værker skabt af 24 forskellige danske og udenlandske kunsthåndværkere, der har taget udgangspunkt i fletteteknikker, som er brugt over hele verden fra oldtiden til i dag. Egtvedpigens snoreskørt, jernalderens pragtøkser og vikingetidens guld- og sølvsmykker er tidlige eksempler på, at teknikkerne er blevet brugt både i hverdagen og i kultisk sammenhæng.

At flette er at skabe et fast materiale af løse tråde ved at folde, sno, knytte, tvinde og væve trådene sammen. Fletteteknikken er derved et af de mest basale håndværk, der traditionelt har været brugt i forbindelse med forarbejdning af plantefibre, uld, læder og metal.

I de sidste 30 år har fletteteknikker også inspireret eksperimenterende kunsthåndværkere. Både i Danmark og i udlandet er flet blevet undersøgt, og muligheder er blevet prøvet af. I dag bliver der flettet i så usædvanlige materialer som glas og keramik. Oprindeligt har man flettet brugsgenstande; i dag sprænger de eksperimenterende værker grænserne mellem håndværk, kunsthåndværk og billedkunst.

Fælles for Flet-udstillingens kunsthåndværkere er deres dybe kendskab til de traditionelle fletteteknikker og –materialer. Fælles er også deres eksperimenterende holdning til traditionen, både med hensyn til materialer, proportioner og udtryk.

Normalt er særudstillinger på Tønder Museum vist i ét særudstillingslokale. Denne udstilling sprænger på flere måder rammerne, blandt ved at være spredt over hele museet – helt ud i porten, hvor den danske keramikker Jørgen Hansens store lertøjsskulptur, Inderlig 2000, står. I glasgangen over mod Vandtårnet næsten svæver glaskunstneren Tobias Møhls hvide skåle, og på hovedtrappen finder man Anne Heide Folehaves bedeautomater. Øverst i huset vises blandt mange andre værker guldsmeden Irene Griegsts guldmusetrapper og finnen Markku Kosonsens kurve af pil og birkebark.

Udstillingen er skabt i et samarbejde mellem Nordjyllands Kunstmuseum og Tønder Museum. På Tønder Museum vises udstillingen frem til begyndelsen af december 2001. Guldsmeden Hanne Behrens og tekstilkunstneren Lisbeth Tolstrup har været konsulenter på udstillingen.

Som et led i udstillingen opfører Jørgen Hansen en mægtig udendørs lerskulptur inspireret af en klassisk tønderknipling, Marens hægte. Skulpturen brændes på stedet fredag den 12. oktober og bliver derefter stående foran Museerne i Tønder, så længe den kan holde, sandsynligvis op mod fem år. Projektet er støttet af Ny Carlsberg Fondet.

Næste års udstillinger på Tønder Museum er i støbeskeen. Vi lægger ud med en fotoudstilling, hvor Tønderfoto grafen Mogens Gabs viser Tønder Portrætter 2001, - en række portrætter af forskellige

- Museet på Sønderborg Slot**
Indtil 25. nov.: Træskulpturer af Finn Nielsen, Sønderborg.
- Indtil 30. nov.: Udstilling med Søren Møller. Arr. Sønderborg Kunstforening.
- Tønder Museum**
Indtil 2 dec.: »Flet«, kunsthåndværk med rod i fletteteknikker i tråd, metal, ler m.m.
- Indtil 31. dec.: Christian IV - variationer over kniplingstyper.
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
Indtil 31. dec.: Surrealisme og det surreale.
- Indtil 31. dec.: 20. århundredes nordeuropæiske kunst.
- Drøhøes Hus**
Indtil 30. dec.: Smedehåndværket i Tønder.
- Jacob Michelsens Gård**
17. og 18. nov.: Bageweekend og julehygge.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
Indtil 31. dec.: Udstilling fra museets egen kunstsamling.
- Midtsønderjyllands Museum**
Indtil 31. dec.: 25-års jubilæumsudstilling.
- Haderslev Museum**
17. nov. - 6. jan.: Huer, tasker og sutsko. Medlemmer af tekstilkreds Syd viser eksempler på deres arbejde med inspiration fra gamle tekstilteknikker. Arr. Tekstilkreds Syd.
- Museet Holmen**
10. nov. - 10. dec.: Det bedste fra Grafisk Værksted, Odense. Arr. Kunstforeningen Cirklen. Kun åbent lør.-søn.

---

tøndringer, kendte som ukendte. Sommerudstillingen 2002 bliver en udstilling med Tønder-sølv. I 1998 var der fokus på guldsmedeslægten Bödewadt, denne

gang er det Hansen-familien, som kommer i centrum. Også denne gang vil museet henvende sig bredt til private for at låne arvesølvet.

ske stat det militære anlæg, som kunne opfattes som en trussel fra det neutrale Danmarks side. Derfor lod man i årene 1923-26 de ca. 900 bunkers og 40 batterier sprænge i luften. Alt blev dog ikke fjernet, og Sønderjyllands Amt lod derfor for nogle år siden af landskabelige og historiske årsager en del af feltbefæstningen med omgivelser rydde og forsyne med stier og oplysningstavler m.m.

Hovedparten af det tyske arkivmateriale over det store og for sin tid højt udviklede militære anlæg gik til grunde ved en brand i det preussiske militærarkiv i Potsdam. Men ved Mogens og Mette Scott Hansen, Sønderborg, er det tilbageværende materiale og oplysninger om projektet blevet indsamlet. Det vil blive overdraget til »Institut for Sønderjysk Lokalhistorie«, hvor det skal opbevares for eftertiden. Hertil har Sønderjyllands Amt bevilget 100.000 kr. De berørte kommuner Haderslev, Rødekro, Vojens, Nørre Rangstrup og Skærbæk vil blive anmodet om at støtte sagen økonomisk. (No. og EB)

Gammel alsisk gård

26. september: Jollmands Gård i Holm på Nordals fra 1654 regnes i byggestil for en karakteristisk alsisk bondegård, måske den sidste.

Desværre er den stærkt forfalden, men nærmest i sidste øjeblik har man taget fat på en omfattende restaurering. Det bliver en større omgang både teknisk og økonomisk, efter et skøn kan det komme til at vare en halv snes år, alt efter den støtte, der kan opnås fra sponsorer. Foreløbig rådes der over 200.000 kr. i private midler.

Dertil kommer et tilskud fra Skov- og Naturstyrelsen svarende til 25% af en anslået renoveringsudgift på 6-7 mio. kr. Jollmand = dialekt for hjulmand, hjuler. (No.)

Forkortelser:

- FIA. Flensborg Avis
- Jllp. Jyllands-Posten
- JV JydskeVestkysten
- No. Der Nordschleswiger
- RB Ritzaus Bureau
- EB Forfatterens kommentar

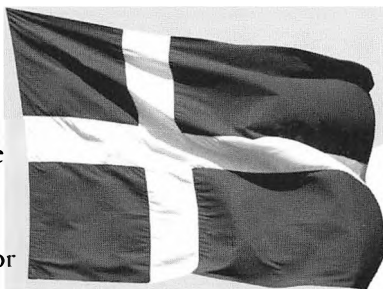

Jollmanns Gård, en typisk alsisk gård fra 1654. Sikringen af gården for eftertiden bliver en stor restaureringsopgave. Foto: Kim Furdal/Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

••• Aktiv i grænselandet •••

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:
Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Louder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vestevamt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6554 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østevamt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelv
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Åbenrå Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Flensborg efter Anden Verdenskrig

Bagsiden
om
forsiden

I maj 1945 var nazisternes magt brudt efter næsten seks års krig, og Tyskland lå i ruiner. En ubeskrivelig nød og elendighed herskede overalt i landet. Flensborg fremstod dog forholdsvis uskadt: Byen var i forhold til mange andre tyske byer sluppet nådigt fra de allieredes luftbombardementer, og den havde heller ikke været skueplads for kampe mellem hærenheder. Krigen sluttede, inden hærene tørnede sammen i Flensborg.

På marinestationen i Mørvig (Mürwik) residerede Tysklands sidste fører, Adolf Hitlers egenhændigt udpegede efterfølger, storadmiral Karl Dönitz, og sammen med ham et stort antal af Det tredje Rigets forenede mænd: Værnemagtens overkommando (OKW) med generaloberst Alfred Jodl og admiral Hans Georg von Friedeburg i spidsen, Reichsführer-SS Heinrich Himmler med et stort følge af SS'ere, rustningsminister Albert Speer, Reichsleiter Alfred Rosenberg og Reichsgesundheitsführer Conti. Flensborg var for en kort stund regeringsby for resterne af Hitlers tusindårsrige. Det var fronternes bevægelser, der havde maget det sådan.

Frontbevægelserne havde også bragt et meget stort antal flygtninge til byen. En del udbombede fra storbyerne var allerede kommet i 1943-44, og i vinteren 1944-45 var den første store bølge kommet fra de tyske østprovinser, hvor Den røde Hær spredte skræk og rædsel, hvor den rykkede frem. Hele sommeren 1945 fortsatte tilstrømningen, der blev yderligere forstærket, da resultaterne af Potsdam-konferencen førte til

masseudvisninger af tyskere fra områderne øst for Oder-Neisselinien. Befolkningstallet i Sydslesvig steg fra ca. 380.000 til ca. 670.000 som følge af tilstrømningen af flygtninge. Vinteren 1945-46 bragte sult, kulde og nød i et omfang, som civilbefolkningen end ikke havde oplevet under krigen. Skønmæssigt kom Flensborg til at modtage ca. 42.000 flygtninge. Både flygtninge og hjemmehørende sultede. Sydslesvig var tømt for fødevarer, og de daglige rationer befandt sig bogstaveligt talt på et sultniveau: 1.000-1.100 kalorier pr. person, hvor et normalt behov ligger på 2.500-4.000 kalorier pr. person. Sulten og kulden førte tuberkulose og andre sygdomme med sig, og fødevarerhjælp var tvingende nødvendig.

I Sønderjylland begyndte i forsommeren 1945 spontant indsamlinger af mad, tøj og penge, og herfra blev indsamlingerne udvidet til hele landet. I efteråret 1945 var »Sydslesvighjælpen« en kendsgerning. Der blev over hele landet foretaget organiserede pengeindsamlinger, der indbragte millionbeløb, og for pengene blev der overvejende købt madvarer, som derefter pr. bil eller pr. skib blev bragt til Flensborg, hvorfra Sydslesvighjælpens blå lastbiler distribuerede fødevarerpakker over hele Sydslesvig.

Litteratur:

Flensburger Beiträge zur Zeitgeschichte, bind 5: Lange Schatten. Ende der NS-Diktatur und frühe Nachkriegsjahre in Flensburg. Flensburg, 2000.

René Rasmussen